

TÜRKİYE TÜRKÇESİ İLE TATARCA ARASINDAKİ SES DENKLİKLERİ ÜZERİNE

Hayati DEVELİ

Ø Türkiye Türkçesi¹ ile Tatarca² Türk şivelerinin Oğuz ve Kıpçak gruplarının büyük temsilcilerindedir. Türk şive grupları arasındaki düzenli ses denklıkları bilhassa bu şivelerin tasnifi çalışmaları ve rekonstruksiyon denemelerinin temelini teşkil etmektedir. Türk şivelerinin fonetik yapılarının mukayeseli olarak incelenmesinde bilhassa A. M. Şçerbak (1970) ve U. Bayçura'nın (1975) çalışmaları çok büyük öneme sahiptir. Bunun dışındaki muhtelif yayımlarda da fonetik yapı karşılaştırmalı olarak ele alınmaya devam edilmiştir. Bu çalışmaların gösterdiği hususların en önemlilerinden biri, ünlü sistemi dikkate alındığında Tatarca ve Başkurtça'nın diğer Türk şivelerinin ekserinden ayrılan bir değişim gösterdiğidir. Bu bilhassa geniş ünlülerin darlaşması şeklinde ortaya çıkmaktadır, mes. öteki Türk şivelerinin /e/ yerine Tatarcada /i/, /ö/ yerine /ü/, /o/ yerine /u/ kullanılması gibi. Hattori, bu darlaşmayı İdil Bulgarlarının 13. yüzyıldan itibaren tesiri altına girdikleri Türk-Tatar (Kıpçak) şivesini kabul etmelerine bağlamaktadır (s. 282). Kurulan Altın-Orda devletinde Bulgarlar da-

¹ Türkiye Türkçesi tabiri ile Türkiye Cumhuriyeti'nin standart edebî dili kastedilmektedir.

² Tatarca ile bugünkü Tataristan Cumhuriyeti'nde konuşulan standart edebî Tatarca kastedilmektedir.

ima çoğunlukta oldukları için Türk-Tatarca'yı (Kıpçakçayı) kendi şivelerinin seslileri ile taklit etmeye başlamışlar; İdil boyunda gelişen Tatarca, böylece, Eski Türkçe'nin geniş ünlülerinin darlaştığı bir şive olarak ortaya çıkmıştır.

1. Ünlü Sistemindeki Denklikler

Türkiye Türkçesi ile Tatarca'nın ünlüleri ayırıcı özelliklerine göre aşağıdaki tabloda gösterilmiştir³.

	Düz		Yuvarlak	
	<i>ön</i>	<i>art</i>	<i>ön</i>	<i>art</i>
dar	i	ı	ü	u
orta	í		ú	ú
geniş	e	a	ö	o

Bu tablodan /o/, /ö/ sesleri Türkiye Türkçesine; /ú/, /ú/ /í/ sesleri Tatarca'ya hasır. Bir başka deyişle Tatarca'da geniş/yuvarlak ünlü bulunmaz⁴. Bunun dışında alfabede gösterilmemekle beraber Türkiye Türkçesi'nde /é/ ünlüsü [el] # [él] gibi karşıtlıklarda rastlanan bir ünlüdür (Banguoğlu, § 13). Anadolu ağızlarında /é/ yaygın olmakla birlikte standart edebi Türkiye Türkçesinde çoğu zaman /é/ ⇒ /e/ olur : [vér-] ⇒ [ver-] gibi. Şu durumda her iki şivenin de dokuzar ünlü foneme sahip oldukları söylenebilir. Tü. : a, e, o, ö, u, ü, ı, i, é ; Ta. : a, e, ú, ú, u, ü, i, í, ı.

Eski Türkçe devresi ile mukayese edildiğinde en muhafazakâr ünlünün /a/ olduğu görülüyor. Bu fonem, umumiyetle düzenli bir denklik oluşturacak ses değişikliklerine girmemiştir. Bunun yanında bilhassa Tatarcada ilk hecede dudaksılaşmış olarak gerçekleşmesini de unutmamak lâzımdır : *am* [át] gibi.

³ Burada "uzunluk" bir ayırıcı özellik olarak söz konusu edilmemiştir. Bizim elc aldığımız ünlüler "uzun olmayan" ünlülerdir. Bunun için bk. TG, 89.

⁴ Alıntı kelimelerde ise Türkiye Türkçesi'ndeki gibi geniş/yuvarlak /o/ fonemi bulunmaktadır. Bunları alıntı fonem kabul etmek uygun olur. Ög. совет, колхоз, пархоз vs. (İshakov, 217).

1.1. Ta.: /i/ = Tü.: /e/ , /é/

Türkiye Türkçesindeki kök hecedeki /e/ ve /é/ fonemleri Tatarcada /i/ ile karşılanmaktadır. Bu fonem ET'de pek çok kelimeye /e/'dir.

Tatarca	Türkçe	Eski Türkçe
<i>иге</i> [igí] ~ <i>узге</i> [izgí]	<i>eyi, iyi, mübarek</i>	<i>edgü</i>
<i>иген</i> [igín]	<i>ekin</i>	<i>ekin</i>
<i>иске</i> [iskí]	<i>eski</i>	<i>eski</i>
<i>син</i> [sin]	<i>sen</i>	<i>sen</i>
<i>сигез</i> [sigíz]	<i>sekiz</i>	<i>sekiz</i>
<i>жумеш</i> [cimiş]	<i>yemiş, meyve</i>	<i>yemiş ~ yimiş</i>
<i>жир</i> [cir]	<i>yer</i>	<i>yer ~ yir</i>

Buradaki tabloya göre ET'de kök hecedeki /e/ veya /i/'ler Tatarca'da /i/, Türkiye Türkçesi'nde /e/ olmaktadır. Bazı kelimeler ise bu tabloya uymazlar. Bunlarda Tatarca birinci hecedeki /i/'lerin kelimelerin Tü.de /e/ olmaları beklenirdi :

ике [iki] “iki” (< ET. *eki*) ; *икенде* [ikindí] “ikindi” (< ET *ekindi, ekinti, ikinti*) ; *имде, имди, инде* [imdi, imdi, indí] “imdi, şimdi” (< ET *amtí ~ emti*); *сидек* [sidék] “sidik” (< ET *sidük ~ sitük*) ; *жирән-* [ciren-] “iğren-” (< ET *yigren-*). *ушет-* [işit-] kelimesi (< ET eşit- ~ éşit-) Tatarca'da dar ünlüldür. Bunun Türkiye Türkçesinde geniş /e/ ünlüsü ile olması beklenirken karşımıza dar /i/ ünlüsü ile çıkmaktadır. Ancak Anadolu ağızlarında geniş ünlülü örneklerle de rastlanır : (*eşit-*, Gemalmaz).

Kök hece dışında ise ET. /e/ ⇔ Ta. /e/ = Tü. /e/'dir:

Tatarca	Türkçe	Eski Türkçe
<i>икмәк</i> [ikmek]	<i>ekmek</i>	<i>ekmek ~ etmek</i>
<i>иркәк</i> [irkek]	<i>erkek</i>	<i>érkek</i>
<i>көрәш</i> [küreş]	<i>güreş</i>	<i>küreş</i>
<i>жиңгә</i> [ciñge]	<i>yenge</i>	<i>yeñge</i>

Alıntı kelimelerde /e/ ve /i/ fonemleri her iki şekilde de değişmeden korunmaktadır :

әгәр [eger], *әлбәттә* [elbette], *әфәнде* [efendí], *һәләк* [helak], *убтида* [ibtida], *идеолог* [ideolog], *икътисад* [iktisad], *инсан* [insan] vs.

Muhtemelen daha eski veya kullanılma sıklığı yüksek bazı alıntılarda ise birinci hecedeki /e/'ler Tatarca'da /i/'ye dönüşmüş bulunmaktadır :

имиH [imin] “emin”, *китәH* [kiten] “keten”, *шук* “şek, şüphe”, *шукәр* [şiker] “şeker”, *шурбәт* [şirbet] “şerbet”.

1.2. Ta.: /i/ = Tü.: /i/

ET'deki /i/ fonemi Tatarcada /i/ fonemine dönüşmektedir. Bu fonem, kelime başında normalden biraz daha kısa bir ünlüdür. Kelime başında “э” harfiyle gösterilirken, kelime içinde “е” harfiyle gösterilmektedir. Bilhassa düz/dar ünlülü eklerde /i/'nin ön sıradan karşılığıdır (İshakov, 228-229). Ayrıca Türkiye Türkçesindeki /é/'ye nazaran daha dar bir fonemdir.

Kelime başında :

Tatarca	Türkçe	Eski Türkçe
эз [íz]	<i>iz</i>	<i>iz</i>
элгәре [ilgeri]	<i>ileri</i>	<i>ilgerü</i>
эссе [issí]	<i>issi</i> “sıcak”	<i>isig</i>
эт [it]	<i>it</i>	<i>it</i>
эч [iç-]	<i>iç-</i>	<i>iç</i>
эш [iş]	<i>iş</i>	<i>iş</i>

Ancak şu kelimeler bu tabloya uymamaktadır: *иHә* [ine] “iğne” (< ET *igne* ~ *yigne*). Ancak bu kelimenin *эHә* [ine] şekli de vardır ; *иHче* [inçi] “inci” (< Çin. cen-cu) kelimesindeki uyumsuzluğu ise kelimenin alıntı olmasına bağlayabiliriz.

Kelime içinde :

Tatarca	Türkçe	Eski Türkçe
бер [bír]	<i>bir</i>	<i>bir</i>
илле [illí]	<i>elli</i>	<i>ellig</i>
сидек [sidik]	<i>sidik</i>	<i>sidük</i>
тәгеш [tigiş]	<i>dikiş</i>	<i>tikiş</i>
тел [tíl]	<i>dil</i>	<i>tıl</i>
тәре [tíri]	<i>diri</i>	<i>tirig</i> ~ <i>tiri</i>
шеш [şiş]	<i>şiş, şişkin</i>	<i>şış</i>
жиде [cidi]	<i>yedi</i>	<i>yétti</i> ~ <i>yéddi</i>

Bilhassa Arapça ve Farsça alıntı kelimelerde de aynı denkliğin işlediği görülmektedir: *эдеп* [edip] “edip”, *эмер* [emir] “emir”, *ше шә* [şişe] “şişe”, *исем* [isim] “isim”, *нәсел* [nesil] “nesil”, *нәсер* [nesir] “nesir”, *нәжес* [necis] “necis, pis”, *сер* [sı r] “sır”, *серкә* [sırke] “sırke”.

1.3. Та.: /u/ = Тү.: /o/

ET /o/ fonemi Türkiye Türkçesinde /o/, Tatarcada ise /u/’dur. Normal uzunlukta bir fonemdir (Safiullina, 165; TG, § 23 vd.). Geniş/yuvarlak fonemlerin darlaşmasının Tatarca ve Başkurtça’nın diğer Türk şivelerine göre başlıca farklarından olduğunu, ET’ye nazaran ünlü sistemindeki bu darlaşmanın İdil boyundaki üst katman dili olan Bulgarca’nın tesirine bağlandığını yukarıda ifade etmiştik.

Tatarca	Türkçe	Eski Türkçe
<i>кубар-</i> [kubar-]	<i>kopar-</i>	<i>kopur-</i> ~ <i>kopar-</i>
<i>кубыз</i> [kubız]	<i>kopuz</i>	<i>kopuz</i>
<i>кунак</i> [kunak]	<i>konak</i> “misafir”	<i>konak</i>
<i>суган</i> [sugan]	<i>soğan</i>	<i>sogun</i>
<i>тун</i> [tun]	<i>don</i> “elbise”	<i>ton</i>
<i>ун</i> [on]	<i>on</i>	<i>on</i>
<i>урак</i> [orak]	<i>orak</i>	<i>orgak</i> ~ <i>orak</i>
<i>урман</i> [orman]	<i>orman</i>	<i>orman</i> (?)
<i>урта</i> [orta]	<i>orta</i>	<i>ortu</i>
<i>юк</i> [yuk]	<i>yok</i>	<i>yok</i>
<i>юл</i> [yul]	<i>yol</i>	<i>yol</i>

Türkiye Türkçesi’nde, ET’de geniş/yuvarlak ünlülü olan bazı kelimelerin dar/yuvarlak ünlülü olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu darlaşmaya geniş/yuvarlak ünlülerin çevresindeki /y/ ünsüzlerinin sebep olduğu düşünülebilir. Böylece bugün bazı kelimelerde ET /o/ ⇔ Tü. /o/ ~ Ta. /u/ olması gerekirken ET /o/ ⇒ Tü. /u/ ~ Ta. /u/ durumu ortaya çıkmıştır. Ancak Anadolu ağızlarında aynı kelimelerin geniş/yuvarlak ünlülü olarak kullanılmakta olması, bunun standart Türkiye Türkçesi’nin teşekkül tarihiyle ilgili bir karışma (Rumeli ağızları tesiri) olabileceğini de düşündürüyor: *уяан-* [uyan-] = Tü.: *уяан-* (krş. *oyan-* DS) (< ET *oğun-* ~ *oyan-*); *югары* [yugarı] = Tü. *yukarı*

(krş. *yokarı* DS) (< ET *yokarı*). *шыл* [şul] = *şu* (< *şol* < *uş+ol*) (krş. *şo* DS) kelimesinde ise Türkiye Türkçesinde *şo* yerine *şu* şeklinin yerleşmesi *bu* zamirine andırma neticesi olabilir. *сон* [súñ] ve *сонра* [súñra] “sonra” *сопай* [súraw] kelimelerinde Tatarca’da /o/ ⇨ /u/ yerine /o/ ⇨ /ú/ gelişmesi gerçekleşmiştir.

Bilhassa Rusça ve Rusça yoluyla Batı dillerinden alınan kelimelerde /o/ fonemleri korunmakla birlikte (*колхоз, совет, радио* vs.), Arapça-Farsça alıntılarının bu ses denkliliğine uyma temayülünde oldukları görülmektedir: *мулла* [mulla] “molla”, *хуш* [xuş] “hoş”, *хужа* [xuca] “hoca, efendi”, *хур* [xur] “hor”.

1.4. Ta.: /ü/ = Tü.: /ö/

ET. /ö/ fonemi Türkiye Türkçesinde /ö/, Tatarcada /ü/’dür. Tatarcanın /ü/ fonemi normal uzunluktadır (Safiullina 1994, 165, TG, § 23 vd.).

Tatarca	Türkçe	Eski Türkçe
<i>күбек</i> [kübik]	<i>köpük</i>	<i>köpük</i>
<i>күгәрч</i> [küger-]	<i>göğər-</i>	<i>köker-</i>
<i>күз</i> [küz]	<i>göz</i>	<i>köz</i>
<i>күңөл</i> [küñil]	<i>gönül</i>	<i>köñül</i>
<i>сүз</i> [süz]	<i>söz</i>	<i>söz</i>
<i>үз</i> [üz]	<i>öz</i>	<i>öz</i>
<i>үрдәк</i> [ürdek]	<i>ördek</i>	<i>ördek</i>
<i>үксез</i> [üksüz]	<i>öksüz</i>	<i>ögsüz</i>

Standart Türkiye Türkçesinde öndamak ünsüzleri olan /g/, /y/ fonemlerinin tesiriyle bazı kelimelerde ilk hecedeki geniş yuvarlak ünlülerin darlaştığı görülmektedir (Banguoğlu, 100). Tatarca’da tabii gelişme seyrine uygun olarak dar/yuvarlak ünlülü olan bu kelimelerdeki darlaşmayı Rumeli ağızlarının tesirine bağlamak mümkündür. Ancak Anadolu ağızlarında pek çok kelimedede geniş/yuvarlak ünlü korunmuştur. *үги* [ügi] “üvey (krş. *öğey* DS)” (< ET *ögey*), *күгәрчен* [kügerçin] “güvercin (krş. *gövercin* DS)” (< ET *kökürçgün*), *күкрә* [kükre-] “kükre-” (< ET *kökre*).

1.5. Ta.: /ú/ = Tü.: /u/

ET'nin /u/ fonemi, Türkiye Türkçesinde /u/, Tatarcada /ú/dur. Bu fonem, “o” harfiyle yazılmaktadır. Ayırıcı özellikleri bakımından [+art], [+yuvarlak], [+orta] bir ünlüdür (Safiullina 1994, 166, TG, § 23 vd.) :

Tatarca	Türkçe	Eski Türkçe
ўоқы [yúkı]	uyku	udık
котлы [kútlı]	kutlu	kutluğ
озак [úzak]	uzak	uzak
олы [úlı]	ulu	uluğ
он [ún]	on	on
оньит- [únit-]	unut-	unit-
оч [úç]	uç	uç
тоз [túz]	tuz	tuz
торгыһ [túrgın]	durgun	turkun

Bilhassa Arapça ve Farsça alıntılarda, Türkiye Türkçesi'nde geniş/yuvarlak /o/ ile telaffuz edilen fonemin Tatarca'da /ú/ya dönüş-tüğü görülmektedir. Batı dilleri kökenli alıntılarda ise /o/'lar değiş-memektedir :

кодрәт [kúdrət], корбан [kúrban], косур [kúsur], оста [ústa], солтан [súltan], хозур [húzur], хокук [húkuk] vs.

ET'de birinci hece ünlüsü /u/ olan bazı kelimelerinTatarca'da /u/ ⇨ /ú/ gelişmesine uymayarak dar/yuvarlak /u/ ünlüsünü koruduk-ları görülmektedir. Burada, bu seslerin çevresindeki /y/ foneminin darlaştırıcı tesirinin /u/ fonemlerini korunmasına yardımcı olduğunu düşünebiliriz : юу [yuwuw] “yu-, yıka-” (< ET yu- ~ yuv-), уўдырма “uydurma”, юка [yuka] “yufka, ince” (< ET yuvka). офтан- [úftan-] ~ уфтан- [uftan-] “utan-” (< ET uvtan-) örnekle-rinde ise /ú/ ⇨ /u/ gelişmesini veya dar/yuvarlak /u/ fonemini koruyan bir ağzın tesirini düşünebiliriz.

1.6. Ta.: /ü/ = Tü.: /ü/

Türkiye Türkçesindeki /ü/ fonemi Tatarca'da “ö” harfiyle yazı-lan, genişlik açısından /ü/-ile /ö/ arasında bir foneme denk gelir. Bunu [ü] ile gösteriyoruz. Türkçe kelime köklerinde ET'deki /ü/'ye denk

gelen bu fonem [+ön], [+yuvarlak], [+orta] bir ünlüdür (Safiullina 1994, 166, TG, § 23 vd.):

Tatarca	Türkçe	Eski Türkçe
ÿöz [yüz]	yüz	yüz
ÿök [yük]	yük	yük
көрәк [kürek]	kürek	kürgek
төш [tüş]	düş "rüya"	tüş
өзел- [üzil-]	üzül-	üzül-
өзәңге [üzeñgi]	üzengi	üzeñü
өлкәр [ülker]	ülker	ülker
өстән [üstün]	üstün	üstün

Arapça-Farsça alıntılarda da Türkiye Türkçesinde ge-niş/yuvarlak olan /ö/ fonemi, Tatarca'da /ÿ/ye dönüşmüştür :

өлфәт [ülfet], өмәт [ümüt], өммәт [ümmet], мәдур [müdir], мәмкун [mümkin], һәктә [nükte], һөсхә [nüşhe], хәкәм [hükim], хәрмәт [hürmet], сәһһәт [sünnet] vs.

2. Ünsüz sistemindeki denklikler

Eski Türkçe'nin ünlü sistemine nazaran dar ünlülere sahip olan ve bu özelliğiyle günümüz Türk şivelerinin pek çoğundan da ayrı bir grup teşkil eden Tatarca'nın, ünsüzlerde Eski Türkçe'nin özelliklerini daha çok muhafaza ettiği; tonlulaşma temayülündeki Batı Türkçesinden farklı olarak tonsuz ünsüzleri korumakta olduğu görülmektedir.

2.1. Ta.: /b/ = Tü.: /v/

Türkiye Türkçesinde, Türkçe kelime başlarındaki /v/ fonemleri, ses taklidi kelimeler dışında (*vırltı, vızılı* gibi) aslı olmayıp ikincildir. *var*, *var-*, *ver-* kelimelerindeki /v/'ler ET /b/ foneminin sızıcılışması ile gelişmiştir. Bunlar Tatarca'da /b/ şeklinde korunmuşlardır. *vur-* kelimesindeki /v/ ise ön türeme ünsüzüdür (< *ur-*).

Tatarca	Türkçe	Eski Türkçe
бар [bar]	var	bar
бар- [bar-]	var-	bar-
бир- [bir-]	ver-	bir-

Bunların dışındaki kelimelerde ET'nin kelime başı /b/ fonemleri her iki şivede de korunmuştur. Ör. *баш* [baş], *бер* [bır] "bir", *буш* [buş] "boş" vs.

2.2. Ta.: /w/ = Tü.: /ğ/

ET'deki hece ve kelime sonundaki artdamaksı /ğ/ fonemleri Türkiye Türkçesinde sızıcı /ğ/ , Tatarca'da /w/ fonemine dönüşmüştür. Tatarca /w/ fonemi, Türkiye Türkçesindeki diş/dudak fonemi /v/'den farklı olarak bir çift dudak fonemidir (Safiullina 1994, 169; TG, s. 93):

Tatarca	Türkçe	Eski Türkçe
<i>ав-</i> [aw-]	<i>ağ-</i> , <i>bir tarafa eğilmek</i>	<i>ağ-</i>
<i>авыз</i> [awız]	<i>ağız</i>	<i>ağız</i>
<i>авыр</i> [awır]	<i>ağır</i>	<i>ağır</i>
<i>бавыр</i> [bawır]	<i>bağır</i>	<i>bağır</i>
<i>бавырсақ</i> [bawırsak]	<i>bağırsak</i>	<i>bağırsak</i>
<i>буу</i> [buuw]	<i>boğ-</i>	<i>boğ-</i>
<i>буын</i> [buwın]	<i>boğum, eklem, nesil</i>	<i>boğun</i>
<i>сау</i> [saw]	<i>sağ</i>	<i>sağ</i>
<i>тау</i> [taw]	<i>dağ</i>	<i>tağ</i>
<i>яв-</i> [yaw-]	<i>yağ-</i>	<i>yağ-</i>

Ancak bu düzenli bir ses denklığı değildir. *ағач* [agaç]; *агу* [agu] "ağı, zehir", *багышла-* [bağışla-] gibi kelimelerde /ğ/ fonemleri her iki şivede de aynıdır.

2.3. Ta.: /m/ = Tü.: /b/

Daha ET devresinde kelime başında /b/ ~ /m/ ikiliği vardır. Tarihî devrelerdeki bu ses değişikliğine patlamalı /b/ ünsüzünün çevresindeki /n/ ve /ñ/ gibi nazal seslerin sebep olduğu düşünülebilir. Tatarca, büyük ölçüde ET'deki /m/li varyantları devam ettirmiştir. Bunun dışında kelime başı /b/ fonemleri her iki dilde de aynıdır: *бай* [bay] "bay, zengin", *баш* [baş], *беләк* [bilek] "bilek", *бер* [bır] "bir", *биек* [biyık] "büyük", *бишек* [bişik] "beşik", *бәтән* [bütin] "bütün" vs.

Tatarca	Türkçe	Eski Türkçe
<i>мен-</i> [mín-]	<i>bin</i>	<i>bin-</i>
<i>мең</i> [míñ]	<i>bin</i>	<i>biñ</i>
<i>ми</i> [mi]	<i>beyin</i>	<i>béñi</i>
<i>мин</i> [min]	<i>ben</i>	<i>ben</i>
<i>миң</i> [miñ]	<i>ben</i>	<i>beñ</i>
<i>монда</i> [mónnda] ~ <i>моннан</i> [mónnan] ⁵ ,	<i>burada</i> ~ <i>buradan</i>	<i>bu</i>
<i>моң</i> [móñ]	<i>bun</i>	<i>buñ</i>
<i>муен</i> [muýin]	<i>boyun</i>	<i>boyın</i>
<i>мыек</i> [myıyk]	<i>bıyık</i>	<i>bıdık</i>
<i>мәңге</i> [meñgi]	<i>bengi</i>	<i>beñgü</i>
<i>мөгез</i> [mógiz]	<i>boynuz</i>	<i>büñüz</i>

Alıntı kelimelerdeki /m/ fonemleri ise her iki grupta da aynıdır.

манара [manara] “minare”, *марксист* [marksist], *масдар* [masdar], *мескен* [mesken], *метод* [metod], *милләт* [millet], *мисал* [misal], *мәркәз* [merkez] vs.

2.4. Ta.: /t/ = Tü.: /d/

ET'deki kelime başı /t/ fonemlerinden bir kısmı Türkiye Türkçesinde /d/ olmuş, ancak bu fonem Tatarca'da korunmuştur. Yine Türkiye Türkçesinin hem tarihî devrelerinde ve Anadolu ağızlarında /t/ ⇔ /d/ ikiliği devam etmektedir. Mes. *taş*, *tuz*, *tepe*, *titre*- vs. yanında *dağ*, *domuz*, *deniz*, *deri* (Duman, 104-110). Ancak Türkiye Türkçesinde /d/' li şekillerin ağırlıkta olduğunu; standart edebî dildeki /t/'li şekillerin Anadolu ağızlarında /d/'li olarak kullanıldığına bakarak Türkiye Türkçesinin bir /d/, Tatarca'nın ise /t/ şivesi olduğunu söyleyebiliriz :

Tatarca	Türkçe	Eski Türkçe
<i>талак</i> [talak]	<i>dalak</i>	<i>talak</i>
<i>талаш-</i> [talaş-]	<i>dalaş-</i>	<i>talaş-</i>
<i>тамыр</i> [tamır]	<i>damar</i>	<i>tamar</i> ~ <i>tamır</i>

⁵ Yalnız şekli /bu/dur.

<i>тар</i> [tar]	<i>dar</i>	<i>tar</i>
<i>мерермән</i> [tígírmən]	<i>değirmen</i>	<i>teğirmen</i>
<i>тез</i> [tíz]	<i>díz</i>	<i>tíz</i>
<i>телем</i> [tílim]	<i>dílim</i>	<i>tílim</i>
<i>теш</i> [tíş]	<i>díş</i>	<i>tíş</i>
<i>туғыз</i> [tuğız]	<i>dokuz</i>	<i>tokkuz</i>
<i>төгел</i> [túgíl]	<i>değil</i>	<i>teğil</i>
<i>түшә</i> [tüşe-]	<i>döşe-</i>	<i>töşe-</i>

Bazı kelimelerde ise Türkiye Türkçesi kelime başı /t/ fonemlerini korumuştur. Bunun standart edebî Türkiye Türkçesinin oluşumuyla ve bu oluşuma katılan ağızlarla ilgisi olması muhtemeldir. Neticede hem Türkiye Türkçesinde hem Tatarca'da /t/ ile başlayan kelimeler de vardır. Bunlardan bazıları şunlardır :

табан [taban], *тарак* [tarak], *татлы* [tatlı], *таш* [taş], *тот-* [tút-] “tut-”, *туфрак* [tufrak] “toprak”, *тырнак* [tırnak], *тәкәрләк* [tekerlek], *төкән-* [tüken-] “tüken-”, *төлкә* [tülki] “tilki”. *дуңгыз* [duñgız] “domuz” kelimesi ise her iki şivede de /d/ ünsüzü iledir.

Alıntı kelimelerdeki /t/ fonemleri her iki dilde de korunmaktadır:

табиб [tabib], *тайфун* [tayfun], *таләп* [talep], *тәрмос* [termos], *тәдбир* [tedbir], *тәкбир* [tekbir], *тәмам* [temam] vs.

Ancak şu Farsça kelimelerde /d/ ⇒ /t/ olmuştur: *дил* “dil, gönül”, *тәм* “lezzet, tad, dem”.

2.5. Ta.: /k/ = Tü.: /g/

ET kelime başındaki öndamaksı/tonsuz /k/ fonemleri, ağızlardaki istisnalar dışında Türkiye Türkçesinde büyük oranda tonlularak /g/ olmuştur. ET kelime başı /k/ fonemi Tatarcada korunmuştur. /k/ ⇔ /g/ değişmesi hem tarihî metinlerde hem ağızlarda görülmektedir : *kişi* ~ *gişi*, *kıy-* ~ *giy-*, *küçük* ~ *güçük* vs. gibi (Gemalmaz). Standart Türkiye Türkçesinde /k/ foneminin korunduğu örnekler Tatarcada da /k/'lidir: *кече* [kíçí] “küçük”, *кеше* [kíşí] “kişi” vs.

Tatarca	Türkçe	Eski Türkçe
<i>кебек</i> [kíbiç] ~ <i>кебу</i> [kíbi]	<i>gibi</i>	<i>kib</i> ~ <i>kibi</i>
<i>кёр-</i> [kír-]	<i>gir-</i>	<i>kir-</i>
<i>кием</i> [kiyím]	<i>giyim</i>	<i>ked-</i>

<i>кирәк</i> [kirek]	<i>gerek</i>	<i>kergek</i>
<i>кит-</i> [kit-]	<i>git-</i>	<i>két-</i>
<i>көмеш</i> [kümiş]	<i>gümüş</i>	<i>kümüŝ</i>
<i>көндөз</i> [kündöz]	<i>güñdüz</i>	<i>küntüz</i>
<i>күр-</i> [kür-]	<i>gör-</i>	<i>kör-</i>
<i>күңөл</i> [küñöl]	<i>gönül</i>	<i>köñül</i>

Alıntı kelimelerdeki /k/ fonemleri her iki şivede de aynen korunmaktadır *кесә* [kíse] “kese, çep”, *килограмм* [kilogramm], *кинаә* [kinaye], *китап* [kitap], *кәеф* [keyíf] vs.

2.6. Та. /c/ = Tü.. /y/

Ŗerbak’a göre /y/, /c/ gibi bazı fonemler Ana Türkçe’deki */9/ foneminden gelişmiştir (1970, 160). Bu ET devresindeki kelime başı /y/ fonemlerinin Kazakça gibi bazı ŝivelerde niçin /c/ olduğunu açıklamaktadır. Kıpçak grubu ŝivelerinde /y/ ⇔ /c/ değişmesi yaygındır. Tatarcada pek çok kelimedede bu ses denkliği varsa da düzenli değildir. Burada, bugünkü Tatar edebî dilinin oluŝmasında etkisi olan iki esas diyalekten orta diyalektin /c/, Miŝer diyalektinin ise /y/ tarafında olduğunu (Exetov, ŝ 14), düzenli olmayan örneklerin bu diyalektlerin edebi dile tesirinden kaynaklandığını düşünebiliriz.

Tatarca	Türkçe	Eski Türkçe
<i>жиде</i> [cidí]	<i>yedi</i>	<i>yétti ~ yéddi</i>
<i>жимеш</i> [cimíŝ]	<i>yemiş, meyve</i>	<i>yémiŝ</i>
<i>жир</i> [cír]	<i>yer</i>	<i>yér</i>
<i>житмеш</i> [citmiş]	<i>yetmiş</i>	<i>yétmiŝ</i>
<i>жиң-</i> [ciñ]	<i>yen-</i>	<i>yeñ-</i>
<i>жыр</i> [cır]	<i>yır, türkü</i>	<i>ır ~ yır</i>
<i>жәйләү</i> [ceylew]	<i>yayla</i>	<i>yaylağ</i>
<i>жәяү</i> [ceyew]	<i>yaya</i>	<i>yadağ</i>

Ancak bu tabloya uymayan örnekler vardır. Bunları, yukarıda ifade edildiği gibi, edebî Tatarcaya Miŝer diyalektinin veya /y/ tarafındaki başka Türk şivelerinin tesiri olmalıdır:

яз [yaz] “bahar” (krş. *жәү* “yaz”), *якын* [yakın], *ялган* [yalgan] “yalan”, *ялгыз* [yalgız] “yalnız”, *ялгыш* [yalgış] “yanlış”, *яшел* [yeşil] “yeşil”, *яшь* [yeş] “genç”, *ерет*

[yigit] “yiğit”, *el* [yıl] “yıl”, *erak* [ıırak] “ıırak, uzak” vs.

Alıntı kelimelerde ise /y/ ve /c/ fonemleri değişmeden kalır:

жаван [cavap], *жазубә* [cazibe], *жан* [can], *жәһнәт* [cennet], *жәббә* [cúbbe], *жәмлә* [cümle] vs.

2.7. Та.: /ñ/ = Tü. /n/ , /m/

ET genizsi art ve ön damak /ñ/ Türkiye Türkçesi’nde 18. yüzyıldan itibaren dişi /n/’ye dönüşmüş olmalıdır. Ancak /ñ/ ünsüzünün yuvarlak ünlüler çevresinde daha 17. yüzyılda dudaksı/genizsi /m/’ye dönüştüğü bilinmektedir : *doñuz* > *domuz*, *göñlek* > *gömlak*, *koñşu* > *komşu* vs. (Develi, 147)

Bu gelişme neticesinde ET devresinde /ñ/ ünsüzü bulunduran kelimeler Tatarca’da aynı ses değerlerini korurken Türkiye Türkçesi’nde ya /n/’ye, yahut (bihsassa yuvarlak ünlülerin çevresinde) /m/’ye dönüşmüş bulunmaktadır.

Tatarca	Türkçe	Eski Türkçe
<i>аһа</i> [aña]	<i>ona</i>	<i>añar ~ aña</i>
<i>аһла-</i> [aňla-]	<i>anla-</i>	<i>aňla-</i>
<i>диһгез</i> [diňgiz]	<i>deniz</i>	<i>teňiz</i>
<i>дуһғыз</i> [duňgız]	<i>domuz</i>	<i>toñuz</i>
<i>иһ</i> [iň]	<i>en</i>	<i>eň</i>
<i>иһлә</i> [iňle-]	<i>inle-</i>	<i>iňle-</i>
<i>күһел</i> [küñil]	<i>gönül</i>	<i>köñül</i>
<i>миһ</i> [miň]	<i>ben</i> “yüzdeki ben”	<i>beň</i>
<i>моһ</i> [múň]	<i>bun</i>	<i>buň</i>
<i>мәһге</i> [meňgí]	<i>bengi</i>	<i>beňgü</i>
<i>яһа</i> [yaña]	<i>yeni</i>	<i>yañu</i>
<i>яһак</i> [yaňak]	<i>yanak</i>	<i>yaňak</i>

3. Sonuç

Bütün bu örneklerin genel hususiyetleri dikkate alındığında ünlü sistemlerine nazaran Tatarca, Türkiye Türkçesinden bilhassa geniş/yuvarlak ünlülerin (/o/, /ö/) darlaştırılması ve geniş/düz /e/ ünlüsünün /i/’ye dönüşmesi ile ayrılmaktadır. /ú/ ve /û/ (Tatar alfabesinde “o”, “e”) ünlüleri dar değil, orta genişlikte (+yuvarlak, +orta) fonemlerdir.

Tatarca'nın ünsüz sistemi, Türkiye Türkçesi'ne nazaran ET'deki kelime başı tonsuz ünsüzleri korumada daha muhafazakârdır.

Türkiye Türkçesi ile Tatarca arasındaki ses denklikleri aşağıdaki tabloda özetlenmiştir:

ET	Tü.	Ta.	Örnekler
/e/ (Birinci hecede)	/e/ /é/	/i/	ил, илче, икмәк
/i/	/i/	/i/	эссе, эт, эш, бер, илле
/u/ (Birinci hecede)	/u/	/ú/	озак, йорт, коры
/ü/ (Birinci hecede)	/ü/	/ú/	өлкер, өркәк, өч, үөз
/o/ (Birinci hecede)	/o/	/u/	кул, туксан, ун, урман
/ö/ (Birinci hecede)	/ö/	/ü/	күз, үгез, үле, үрдәк
/b/ ~ /m/ (Kelime başında)	/b/	/m/	мин, монда, мыек
/b/ (Kelime başında)	/v/	/b/	бар, бар-, бир-
/t/ (Kelime başında)	/d/ ~ /t/	/t/	талак, тамыр, тел
/k/ (Kelime başında)	/g/	/k/	кеби, кичә, кияү
/ñ/	/n/ /m/	/ñ/	аңа, дуңгыз, күнел, йаңак
/g/ (Kelime içinde)	/ğ/	/w/	сау, тау, авыр, бавырсак
/y/ (Kelime başında)	/y/	/y/ ~ /c/	жил, житмеш, яз, яш

KISALTMALAR

DS	Derleme Sözlüğü, TDK Yay. Ankara
TTAS	Tatar Tiliniñ Añlatmalı Sözlügi, 3 cilt, Kazan.
Ta.	Tatarca
Tü.	Türkiye Türkçesi
ET	Eski Türkçe
TG	Tatarskaya Grammatika, c. I, Kazan.

KAYNAKÇA

- Baitchura, U. "The sound structure of the Turkic languages in connection with that of the Fenno-Ugric ones (An instrumental-phonetic and phonological investigation), *CAJ*, XIX (1975).
- Banguoğlu, T. *Türkçenin Grameri*, TDK Yay., 4. Baskı, Ankara 1995.
- Clauson, G. *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth-Century*, Oxford 1072.
- Develi, H. *Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmeleri ve Uyumlar*, TDK Yay., Ankara 1995.
Derleme Sözlüğü, TDK Yay. Ankara.
- Duman, M. *Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyılda Ses Değişmeleri*, TDK Yay., Ankara 1995.
- Exetov, G.X. *Tatar Dialektologiyesi*, Kazan 1984.
- Gabain, A.v. *Eski Türkçenin Grameri*, Çev. M. Akalın, Ankara 1988.
- Gemalmaz, E. *Erzurum İli Ağızları (inceleme - Metinler - Sözlük ve Dizinler)*, 3 cilt, Atatürk Üniversitesi Yay., Erzurum 1978.
- Hattori, Shirô "Türk Dilleri Arasında Tatarcanın Yeri", *Bilimsel Bildiriler 1972*, s 279-283.
- İshakov, F. G. "Ob otdeľnih fonemah tatarskogo yazıka", *İssledovaniya po sravnitelnoy grammatike tyurkskih yazıkov. I, Fonetika*, AN SSSR, Moskva 1955, 217-248.
- Räsänen, M. *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*, Helsinki 1969.
- Safiullina, F.S. - *Hezirgi Tatar Edebi Tili*, Kazan 1994.
- Zekiyev, M.Z.
- Şçerbak, A.M. *Sravnitel'naya Fonetika Tyurkskih Yazıkov*, Leningrad 1970.
Tatar Tiliñiñ Añlatmalı Süzligi, 3 cilt, Kazan 1977, 1979, 1981.
- Zekiyev, M. Z. *Tatarskaya Grammatika 1*, Kazan 1993.
(red.)

EK-1 Tatar Alfabetinin Transkripsiyonu :

Rusya Federasyonu'na bağlı Tataristan Cumhuriyeti'nde Tatarca için kullanılmakta olan alfabe ve bu alfabenin transkripsiyonu için bizim kullandığımız işaretler şunlardır :

Tatar Alfa-besi	Transkripsiyon
а	a
б	b
в	w
г	g
д	d
е	yı/yí , í
ж	j
з	z
и	i
й	y
к	k
л	l
м	m
н	n
о	ú
п	p
р	r

с	s
т	t
у	u
ф	f
х	x
ц	ts
ч	ç
ш	ş
щ	şç
ы	ı
э	í
ю	yu
я	ya , ye
ә	e
ө	ü
ж	c
ң	ñ
һ	h

Sadece Rusça kelimelerde kullanılan “u”, “u” harflerinin transkripsiyonu konumuz dışındadır.

“Э” harfi Tatarca kelime başlarında Türkiye Türkçesindeki kapalı e’ye /é/ yakın kısa bir ünsüzdür ve kelime içindeki “e” harfiyle aynı değerdedir. Bunların her ikisi de [í] işaretiyle karşılandı: Әссе [íssi] gibi. Ancak aynı işaret Rusça ve Rusça yoluyla girmiş kelimelerde [e] olarak transkribe edilmelidir : Электрометр [elektrometr] gibi.

Kelime içinde ünsüzlerden sonra “Э” harfinin dengi olan “e”

harfi, kelime başında ve ünlülerden sonra [yɪ] veya [yɪ] ses değerine sahiptir: әгәм [yígít], ел [yɪl], көе [kúyɪ] gibi.

“Я” harfi [ya] ve [ye] ses değerlerine sahiptir: Яңгыр [yaŋgır] “yağmur”, Яш [yeş] “genç” gibi.

“O” harfi, Türkiye Türkçesi’ndeki /u/’dan daha geniş, /o/’dan daha dar bir ünlüyü karşılar, bu ünlünün çıkış biçimi /u/’nunkine yakın orta genişliktedir. Biz bunu [ú] işareti ile gösterdik. Ancak Batı dillerinde alıntı kelimelerde kullanılan “o” harfleri yine geniş bir ünlü değerindedir.

“Ө” harfi de /ü/’ye yakın orta genişlikte bir ünlüdür. Bu iki işareti Türkiye Türkçesi temelli bir transkripsiyon ameliyesinde hiç bir zaman o ve ö harflerini kullanarak göstermemek gerekir. Biz “Ө” harfi için [ú] işaretini kullandık.

“Ъ” “ь” imlâ işaretleri olup sırasıyla kelimenin ince veya kalın okunmasına yardımcı olurlar. Bunların Tatarcanın yapısıyla herhangi bir alâkaları yoktur.

EK-2 Kelime Listesi

Çalışmamızda üzerinde durduğumuz ses denklikleri ile ilgili malzeme listesini burada veriyoruz. Bu liste TTAS'nün taranmasıyla sağlanmıştır. Kelimelerin Tatar alfabesindeki yazılışından sonra [] ayrıçları içinde kendi transkripsiyonumuzla okunuşları ve bundan sonra da Türkiye Türkçesindeki karşılıklarını verdik.

1.1. Ta.: /i/ = Tü.: /e/

ure [igi] "eyi, iyi"

урен [igin] "ekin"

ур- [ig-] "ek-"

узге [izgi] "iyi, mübarek"

уз- [iz-] "ez-"

укмәк [ikmek] "ekmek"

ул [il] "el, yurt"

улле [illi] "elli"

улче [ilçi] "elçi"

ум [im] "em, ilaç"

умез- [imiz-] "emzir-"

умчәк [imçek] "emcek, meme"

ум- [im-] "em-"

унә- [ine-] "ene-, damgala-"

ур [ir] "er, erkek"

урен- [irin-] "erin-, üşen-"

уреш- [iriş-] "eriş-"

уркәк [irkek] "erkek"

уртә [irte] "erte"

урән [iren] "eren, aziz"

усерек [isirik] "esrik, sarhoş"

уске [iski] "eski"

уснәк [isnek] "esnek"

усән [isen] "esen"

ус- [is-] "es-"

ум [it] "et"

умек [itik] "edik"

умәк [itek] "etek"

ум- [it-] "et-, yap-"

ушек [işik] "eşik, kapı"

уш [iş] "eş"

ушәк [işek] "eşek"

уў- [iy-] "eğ-"

уяр [iyer] "eyer"

уң [iñ] "en, genişlik"

уңсә [iñse] "ense, arka"

ну [ni] "ne" ~ нуçә [niçe] "neçe"

суб- [sib-] "serp-"

сугез [sigiz] "sekiz"

суз- [siz-] "sez-"

сумер- [simir-] "semir-"

сун [sin] "sen"

сурәк [sirek] "seyrek"

туб- [tib-] "dep-"

тубен- [tibin-] "depin-"

тук [tik] "dek, hareketsiz"⁶

⁶ тук тупмай Uslu durma-, dek durma-

музәк [tizək] “tezek”	ушек [iʃík] “eşik, kapı”
мур [tir] “ter”	селкен- [sílkin-] “silkin-”
жуде [cidí] “yedi”	селк- [síl-k-] “silk-”
жул [cil] “yel”	сең- [sí ñ-] “sin-”
жулкән [cilken] “yelken”	сигез [sigíz] “sekiz”
жим [cim] “yem”	сидек [sidík] “sidik”
жимеш [cimíš] “yemiş, meyve”	симер- [simír-] “semir-”
жур [cir] “yer”	мер- [tig-] “dik-”
жум- [cit-] “yet- ; ulaş-”	мереш [tigíš] “dikiş”
жумеш- [citíš-] “yetiş-”	мез [tíz] “diz”
жуммеш [citmíš] “yetmiş”	мезген [tízgí n] “dizgin”
жумәк [citek] “yedik”	мек [tík] “dik”
жуң [ciñ] “kol yeni”	мел [tíl] “dil”
жуң- [ciñ-] “yen-”	мел- [ti l-] “dil-”
жуңгә [ciñge] “yenge”	мелем [tílim] “dilim”
жуңел [ciñíl] “yenil, hafif”	меләк [tílek] “dilek”
Bu tabloya uymayan kelimeler	мелә- [tíle-] “dile-”
ике [iki] “iki”	мере [tíri] “diri”
икенәе [ikíndí] “ikindi”	меш [iʃíš] “şişkin”
имәе, имди, инәе [imdi, imdi, indí] “imdi, şimdi”	эз [iz] “iz”
инә [ine] “iğne”	элгеч [ilgíç] “ilgeç, askı”
сидек [sidík] “sidik”	эле́к [ílik] “evvelce”
журән- [ciren-] “iğren-”	элгәре [ilgerí] “ileri”
1.2. Та.: /i/ = Тү.: /i/	э́лмәк [ílmek] “ilmek”
бер [bír] “bir”	әнә [íne] “iğne” ~ инә [ine]
ике [iki] “iki”	эре [írí] “iri”
илле [illí] “elli”	эрен [írín] “irin”
жуде [cidí] “yedi”	эссе [íssi] “issi, sıcak”
упле [iplí] “ipli”	эстә- [íste-] “iste-”
урле [irlí] “erli”	эт [ít] “it”
утек [itík] “edik, çizme”	эт- [ít-] “it-”
	эч [iç] “iç”

эч- [iç-] “iç-”

эш [iş] “iş”

1.3. Та.: /u/ = Тү.: /o/

кубар- [kubar-] “kopar-”

куб- [kub-] “kop-”

кубыз [kubız] “kopuz”

куе [kuuy] “koyu”

куен [kuuyın] “koyun, bağır”

кузак [kuzak] “kozak”

кул [kul] “kol”

култык [kultık] “koltuk”

кунак [kunak] “konak, misafir”

кун- [kun-] “kon-”

курк- [kurk-] “kork-”

куш [kuş] “çift, koşa”

куш- [kuş-] “koş-, bir araya getir-, buyur-”

куык [kuwık] “kabarlık”

куыш [kuwiş] “kovuş, gedik, boşluk”

куй- [kuy-] “koy-”

мулла [mulla] “molla”

суган [sugan] “soğan”

сука [suka]

сул [sul] “sol”

сула- [sula-] “solu-”

суык [suwık] “sovuk”

суй- [suy-] “soy-, kes-”

тубык [tubık] “topuk”

тугыз [tugız] “dokuz”

туз- [tuz-] “toz-”

туу [tuy] “toy, düğün”

тук [tuk] “tok”

тукмак [tukmak] “tokmak”

туксан [tuksan] “doksan”

туку- [tuku-] “doku-”

тул- [tul-] “dol-”

тун [tun] “don, elbise”

тун [tup] “top”

тунак [tupak] “topak”

туры [turi] “doğru”

тутыр- [tutır-] “doldur-”

туу- [tuy-] “doy-”

туң [tuñ] “don”

туң- [tuñ-] “don-”

уен [uuyın] “oyun”

уйна- [uyna-] “oyna-”

ук [uk] “ok”

уклау [uklaw] “oklava”

уку [ukuw] “oku-”

ул [ul] “oğul”

ун [un] “on”

урак [urak] “orak”

урман [urman] “orman”

урта [urta] “orta”

уртак [urtak] “ortak”

ум [ut] “od, ateş”

умыз [utız] “otuz”

умын [utin] “odun”

утыр- [utır-] “otur-”

учак [uçak] “ocak”

уу [uwuw] “ovmak”

ую [uuyuw] “oy-”

югал- [yugal-] “yok ol-”

юк [yuk] “yok”

юл [yul] "yol"
 юлла- [yulla-] "yolla-"
 юра- [yura-] "yor, tabir et-"
 1.4. Та.: /ü/ = Тү.: /ö/
 күбек [kübik] "köpük"
 күгәрчен [kügerçin] "güvercin"
 күгәр- [küger-] "göger-"
 күз [küz] "göz"
 күзәт- [küzet-] "gözet-"
 күк [kük] "gök"
 күлмәк [külmek] "gömlək"
 күләгә [külege] "gölge"
 күм- [küm-] "göm-"
 күн [kün] "gön"
 күр- [kür-] "gör-"
 күркәм [kürkem] "görkem"
 күрсәт- [kürset-] "göster-"
 күч- [küç-] "göç-"
 күңәл [küñil] "gönül"
 күкрә- [kükre-] "kükre-"
 күмер [kümür] "kömür"
 күпер [küpür] "köprü"
 күпер- [küpür-] "köpür-"
 күсә [küse] "köse"
 сүг- [süg-] "söv-"
 сүз [süz] "söz"
 сүн- [sün-] "sön-"
 мүг- [tüg-] "dök-"
 мүш [tüş] "döş"
 мүшәк [tüşek] "döşek, büyük yas-
 tık"
 мүшә- [tüşe-] "döşe-"

үгез [ügiz] "öktüz"
 үгем [ügüt] "öğüt"
 үз [üz] "öz"
 үзәк [üzek] "özek, merkez DS"
 үзән [üzen] "özen, dağ arası DS"
 чүлмәк [çülmek] "çömlək"
 чүп [çüp] "çöp"
 үксез [üksüz] "öksüz"
 үкчә [ükçe] "ökçe"
 үл- [ül-] "öl-"
 үле [ülü] "ölü"
 үлчә- [ülçe-] "ölç-"
 үпкә [üpke] "öpfke"
 үрдәк [ürdek] "ördek"
 үч [üç] "öç"

1.5. Та.: /ú/ = Тү.: /u/
 оем- [úyıt-] "uyut-"
 озақ [úzak] "uzak, uzun"
 озаў- [úzay-] "uza-"
 озын [úzin] "uza-"
 ола- [úla-] "ula-, ekle-"
 олы [úlı] "ulu"
 он [ún] "un"
 оным- [únıt-] "unut-"
 оран [úran] "uran, parola"
 ор- [úr-] "vur-"
 от- [út-] "ut-, yen-"
 офтан- [úftan-] "utan-"
 оч [úç] "uç"
 оч- [úç-] "uç-"
 ояа [úya] "yuva"
 ождама [úcmak] "uçmak, cennet"

нос- [pús-] “pus-, saklan-”
 пом [pút] “put”
 ўодрык [yúdrík] “yumruk”
 ўокы [yúkí] “uyku”
 ўокла- [yúkla-] “uyukla-”
 ўомгак [yúmgak] “yumak”
 ўомры [yúmri] “yumru”
 ўом- [yúm-] “yum-”
 ўомшак [yúmşak] “yumuşak”
 ўомык [yúmík] “yumuk”
 ўомырка [yúmirka] “yumurta”
 ўорт [yúrt] “yurt, ev”
 ўот- [yút-] “yut-”
 кое [kúyí] “kuyu”
 козгын [kúzgín] “kuzgun”
 коўрык [kúyrik] “kuyruk”
 кол [kúl] “kul, köle”
 колак [kúlak] “kulak”
 колач [kúlaç] “kulaç”
 колын [kúlm] “kulun”
 ком [kúm] “kum”
 конаыз [kúndız] “kunduz”
 коргак [kúrgak] “kurak”
 корсак [kúrsak] “kursak”
 корт [kúrt] “kurt, solucan”
 кор- [kúr-] “kur-”
 коры [kúrí] “kuru”
 корым [kúrim] “baca kurumu”
 кос- [kús] “kus-”
 коткар- [kútkar-] “kurtar-”
 котла- [kútle-] “kutla-”
 котлы [kútlı] “kutlu”

котыр- [kútır-] “kudur-”
 кочак [kúcak] “kucak”
 кош [kúş] “kuş”
 монда [múnda] “bunda, burada”
 моң [múñ] “bun, sıkıntı”
 моз [túz] “tuz”
 моўгы [túygi] “duygu”
 мол [túl] “dul”
 моман [túman] “duman”
 морак [túrak] “durulan yer, ev”
 моргын [túrgín] “durgun”
 мор- [túr-] “dur-, kalk-”
 моў- [túy-] “duy-”
 чокыр [çúkır] “çukur”

1.6. Та.: /ú/ = Tü.: /ü/
 өз- [úz-] “üz-” (Kopar- DS)
 өзел- [úzıl-] “üzül-”
 өзәңге [úzeñgi] “üzengi”
 өге [úgi] “üğü” (Baykuş DS)
 өлеш [úliš] “ülüş” (pay DS)
 өлкә [úлке] “ülke”
 өлкәр [úlker] “ülker”
 өләш- [úleş-] “üleş-”
 өмәче [úmeçi] “imeceye katılan,
 yardım eden” (ümeçi DS)
 өн [ún] “ün” (ses)
 өрк- [úrk-] “ürk-”
 өркәк [úrkek] “ürkek”
 өр- [úr-] “ür-havlamak”
 өр- [úr-] “ür-, üfürmek, hava şişir-
 mek”
 өс [ús] “üst”
 өстән [ústín] “üstün”

өмү [út-] “üt-” (yakıp dağlamak)
 өфер- [úfir-] “üfür-”
 өч [úç] “üç”
 өчен [úçin] “üçün, için”
 өшем- [úşit-] “üşüt-”
 өшән- [úşen-] “üşen-”
 үөз [yüz] “yüz”
 үөзек [yúzik] “yüzük”
 үөзем [yúzim] “üzüm”
 үөз- [yúz] “yüz-”
 үөк [yúk] “yük”
 үөклә- [yúkle-] “yükle-”
 үөреш [yúrış] “yürüyüş”
 үөрәк [yúrek] “yürek”
 үөрү- [yürü-] “yürü-”
 көз [kúz] “güz”
 көзге [kúzgı] “gözü, ayna”
 көл [kúl] “kül”
 көл- [kúl-] “gül-”
 көрдә [kúrd] “Kürt”
 көрәк [kúrek] “kürek”
 көт- [kút-] “güt-, bekle-”
 сөз- [súz-] “süz-”
 сөзгөч [súzgıç] “sözgeç”
 сөлек [súlík] “sülük”
 сөргөн [súrgın] “sürgün”
 сөрм- [súrt-] “sürt-”
 сөр- [súr-] “sür-”
 сөт [sút] “süt”
 мөзәм- [túzet-] “düzelt-”
 мөз- [túz-] “düz-, kur-”
 мөймә [túyme] “düğme”

мөн [tún] “gece, dün”
 мөн [túp] “dip, esas”
 мөрм- [túrt-] “dürt-”
 мөш [túş] “düş”
 мөшен- [töşin-] “anla-”
 мөш- [túş-] “düş-, in-”,

2.1. Та.: /b/ = Тү.: /v/

бар [bar] “var”
 бар- [bar-] “var-, git-”
 бур- [bir-] “ver-”,

2.2. Та.: /w/ = Тү.: /ğ/

ав- [aw-] “ağ-, bir tarafa eğilmek”
 сау [saw] “sağ”
 май [taw] “dağ”
 яв- [yaw-] “yağ-”
 авыз [awız] “ağız”
 авыр [awır] “ağır”
 бавыр [bawır] “bağır”
 бавырсақ [bawırsak] “bağırsak”
 буу [buwuw] “boğ-”
 буын [buwin] “boğum, eklem, nesil”

2.3. Та.: /m/ = Тү.: /b/

мен- [mín-] “bin”
 мең [míñ] “bin”
 ми [mı] “beyin”
 мин [min] “ben”
 миң [miñ] “yüzdeki ben”
 монда [mónda] “burada”
 моннан [mónnan] “buradan”
 моң [móñ] “bun”

⁷ Yalın şekli *бу* [bu]dur

моңай- [móñay-] “buna-”
 муен [muıın] “boyun”
 мыек [mıyık] “bıyık”
 мәңге [meñgi] “bengi”
 мөгез [mógız] “boynuz”

2.4. Та.: /t/ = Тү.: /d/

магы [tagı] ~ магын [tagın] “dahi,
 da/de”
 маз [taz] “daz, dazlak”
 малак [talak] “dalak”
 мала- [tala-] “dala-”
 малаш- [talaş-] “dalaş-”
 малгын [tagın] “dalgın”
 мам [tam] “dam”
 мамак [tamak] “damak”
 тамга [tanga] “damga”
 мамла- [tamla-] “damla-”
 тамыр [tamar] “damar”
 мана [tana] “dana”
 тар [tar] “dar”
 тарлык [tarlık] “darlık”
 тары [tarı] “dari”
 машла- [taşla-] “dışla-, terket-”
 таяк [tayak] “dayak”
 мая- [taya-] “daya-”
 таян- [tayan-] “dayan”
 мегермән [tígirmen] “değirmek”
 мер- [tig-] “dik-”
 мереш [tígış] “dikiş”
 мез [tiz] “diz”
 мезген [tizgin] “dizgin”
 мез- [tiz-] “diz-”

мек [tik] “dik”
 мел [tıl] “dil”
 мел- [til-] “dil-”
 мелем [tílim] “dilim”
 меләк [tílek] “dilek”
 мелә- [tíle-] “dile-”
 мере [tiri] “diri”
 мерәк [tírek] “direk”
 мерә- [tíre-] “dire-, daya-” DS
 меш [tiş] “diş”
 меше [tişi] “dişi”
 муб- [tip-] “dep-”
 мубен- [tibin-] “depin-”
 мук [tik] “dek, hareketsiz”⁸
 мукән [tiken] “diken”
 муле [tili] “deli”
 мумер [timir] “demir”
 муре [tiri] “deri”
 мурән [tiren] “derin”
 муp- [tir-] “der-”
 мушек [tişik] “deşik”
 муш- [tiş-] “deş-”
 муң [tiñ] “denk”
 мוז [túz] “tuz”
 муўгы [túygı] “duygu”
 мол [túl] “dul”
 моман [túman] “duman, sis”
 морак [túrak] “durulan yer, ev”
 моргын [túrak] “durgun”
 мор- [túr-] “dur-, kalk-”

⁸ мук мурмай: Uslu durma-, dek durma-.

mөкөрек [túkírík] “tükürük”

mөкөн- [túken-] “tüken-”

mөлкө [túlkí] “tilki”

mөр [túr] “tür”

mөмөн [tútín] “duman”

2.5 Та.. /k/ = Тү.: /g/

кебек [kíbík] ~ кебу [kíbi] “gibi”

кер- [kír-] “gir-”

кереш [kíríş] “giriş”

куй- [kiy-] “giy-”

куем [kiyim] “giyim”

кулен [kilín] “gelin”

кулер [kilir] “gelir, kâr”

кул- [kil-] “gel-”

куре [kiri] “geri”

курөк [kirek] “gerek”

кумер- [kitír-] “getir-”

кут- [kit-] “git-”

кутөр- [kiter-] “gider-”

куч [kiç] ~ кучө [kiçe] “gece”

кучег- [giçig-] “gecik-”

куч- [kiç-] “geç-”

куяу [kiyew] “güvey”

куң [kiñ] “geniş”

көз [kúz] “güz”

көзге [kúzgí] “ayna, gözğü”

көүдөр- [kúydír-] “göydür-, yak-”

көл- [kúl-] “göl-”

көмөш [kúmíş] “gümüş”

көн [kón] “gün”

көндөз [kúndíz] “gündüz”

көр [kúr] “gür”

көрөш [kúreş] “güreş”

көм- [kút-] “güt-, bekle-”

көч [kúç] “güç”

күгөрчөн [kúgerçín] “güvercin

күгөр- [“kúger-] “göğ-”

күз [küz] “göz”

күзөт- [kúzet-] “gözet-”

күк [kük] “gök”

күлмөк [külmeç] “gömlük”

күлөгө [külege] “gölge”

күм- [küm-] “göm-”

күн [kün] “gön”

күр- [kür-] “gör-”

күркөм [kürkem] “görkem”

күрсөт- [kürset-] “göster-”

күч- [küç-] “göç-”

күңөл [küñil] “gönül”

Şu kelimeler bu tabloya uymamaktadır :

кем [kím] “kim”

кемсө [kímse] “kimse”

керфөк [kírifik] “kirpik”

кумер- [kimír-] “kemir-”

курпеч [kirpiç] “kerpiç”

кус- [kis-] “kes-”

кускен [kiskín] “keskin”

көмө [keme] “gemi”

көл [kúl] “kül”

көрөк [kúrek] “kürük”

күкрө- [kükre-] “kükre-”

күмер [kümír] “kömür”

күпер [küpír] “köprü”

күпер- [küpür-] “köprü-”

күсә [küse] “köse”

2.6. Та.: /c/ = Tü.: /y/

желек [cılık] “kemik iliği”

жеп [cip] “ip”

жиде [cidi] “yedi”

жил [cil] “yel”

жилкән [cilken] “yelken”

жим [cim] “yem”

жимеш [cimış] “yemiş, meyve”

жир [cir] “yer”

жимеш- [citiş-] “yetiş-”

жиммеш [citmiş] “yetmiş”

житәк [citek] “yedik”

жит- [cit-] “yet- ; ulaş-”

жиң [ciñ] “kol yeni”

жиңгә [ciñge] “yenge”

жиңел [ciñil] “yenil, hafif”

жиң- [ciñ-] “yen-”

жиен [ciyin] “yığın, toplantı”

жыр [cir] “yır, türkü”

жыў- [ciy-] “yığ-, topla-”

жәў [cey] “yaz”

жәўләў [ceylew] “yayla”

жәў- [cey-] “yay-”

жәя [ceye] “yay”

жәяү [ceyew] “yayan”

Şu kelimeler tabloya uymamaktadır :

яз [yaz] “bahar” (krş. жәў)

як [yak] “yaka, taraf”

якын [yakın] “yakın”

ялан [yalan] “yalın, çıplak”

ялган [yalgan] “yalan”

ялгыз [yalgız] “yanlız”

ялгыш [yalgış] “yanlış”

яман [yaman] “yaman, kötü”

ян [yan] “yan, taraf”

ярык [yarık] “yarık”

ятак [yatak] “yatak”

яу [yaw] “düşman”

яхшы [yahşı] “yahşı, iyi”

яшел [yeşil] “yeşil”

яшь [yeş] “genç”

яңа [yaña] “yeni”

яңгыр [yañgır] “yağmur”

егем [yigít] “yiğit”

ег- [yig-] “yık-”

ел [yıl] “yıl”

ерак [yırak] “ırak, uzak”

2.7. Та.: /ñ/ = Tü.: /n/ , /m/

аңа [aña] “ona”

аңла- [añla-] “anla-”

диңгез [diñgız] “deniz”

дуңгыз [duñgız] “domuz”

иң [iñ] “en”

иңлә- [iñle-] “inle-”

күңел [küñil] “gönül”

миң [miñ] “ben, yüzdeki ben”

мон [móñ] “bun”

мәңге [meñgí] “bengi”

яңа [yaña] “yeni”

яңак [yañak] “yanak”